

losse nummers € 6,50

schrift

242

jaargang 41 • nummer 2 • april 2009

Fabels

schrift

Katell Lavéant

Van Aesopus tot La Fontaine

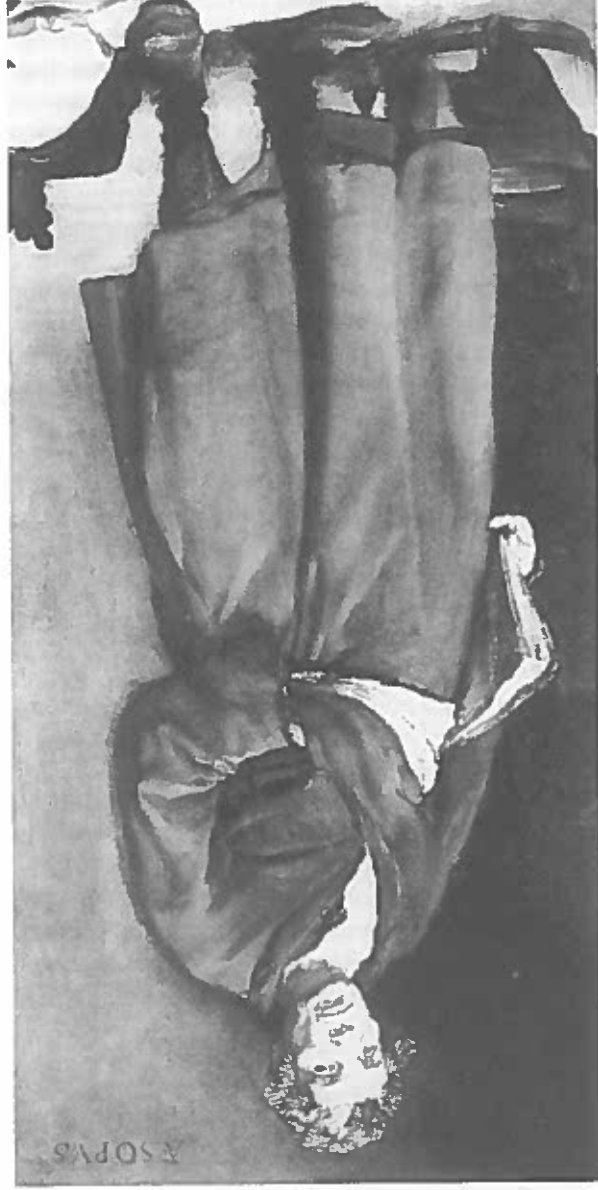
De fabel, als meerzijdig genre, is in veel culturen en tijden terug te vinden. Voorbeelden uit de Latijnse en de Franse literatuur laten duidelijk zien hoe de verhalen van de Griekse Aesopus door de tijd zijn en door sommige auteurs gebruikt worden om iets over hun eigen maatschappij te zeggen. Jean de La Fontaine is daarvan een van de bekendste voorbeelden.

Vanaf de oudheid tot aan de zeventiende eeuw, de

eeuw waarin La Fontaine leefde, zijn er zo veel fabelbundels geschreven, in het Grieks, het Latijn, het Oud- en Middelfrans en tal van andere middelen-eeuwse talen, dat het onmogelijk zou zijn ze hier allemaal te behandelen. Toch is het opvallend dat al deze tradities naar één bron verwijzen: de legendarische Aesopus. De verhalen die aan hem worden toegeschreven, reizen door de tijd en hebben veel latere auteurs geïnspireerd. Om te begrijpen waarom de aesopische fabels in de middeleeuwen en in de zeventiende eeuw zo populair bleven, zullen we hier één weg volgen. Deze weg leidt ons van een aantal antieke bronnen naar twee van de bekendste Franstalige auteurs: Marie de France en Jean de La Fontaine.

Aesopus, een legendarische auteur

In zekere zin zou het legendarische leven van Aesopus het thema van een fabel kunnen vormen. Hij komt zelf voor in een Griekse fabel (in de Augustana-bundel). Wanneer de arbeiders van een scheepswerf hem uitlachen omdat hij een dichter is, weet hij hen er met een fabel van te overtuigen dat fabeldichtkunst een ware kunst is. Hier is de auteur of orator zelf held van een fabel. Dit beeld zal La Fontaine opnieuw gebruiken in het mooie gedicht *Le Pouvoir des fables* om de kracht van fabels te laten zien. Deze fabel geeft echter geen informatie over Aesopus zelf, en we weten niet eens of deze auteur echt bestaan heeft. Een aantal elementen van zijn leven worden door de Griekse auteurs Herodotus en Aristofanes gegeven. In de *Historiën* vermeldt Herodotus dat Aesopus een slaaf van Thracische oorsprong was, die

Aesopus

in de zesde eeuw vóór Christus leefde, en dat hij door de inwoners van Delphi ter dood veroordeeld zou zijn. In het toneelstuk *De Wespen* geeft Aristofanes meer details over het einde van de fabeldichter. Onrechtvaardig wegens diefstal aangeklaagd zou hij er niet in geslaagd zijn de inwoners van Delphi ervan

te overtuigen dat hij onschuldig was, ondanks zijn gebruik van een fabel als pleidooi. Deze legende toont op ironische wijze de limieten van de kracht van fabels aan: zelfs de grootste van de fabeldichters kon zichzelf met zijn verhalen niet redden. Het is onmogelijk te weten of deze elementen op waargebeurde feiten gebaseerd zijn, maar dit is het verhaal dat vanaf de vijfde eeuw vóór Christus verspreid werd. In 'Het leven van de Phrygiër Aesopus' (*La vie d'Esopé le Phrygien*, vertaald uit een middeleeuwse biografie van Aesopus), baseert La Fontaine zich op dezelfde elementen.

De opvolgers van Aesopus

Aesopus wordt dus in de oudheid al snel een legendarische figuur, en alle fabelbundels die in het Grieks en in het Latijn in die tijd geschreven worden, noemen hem als de autoriteit op dit gebied. Zo wordt een eerste bundel in het Grieks door Demetrios van Phaleron verzameld omstreeks 300 vóór Christus, maar dit werk is verloren gegaan en is alleen dankzij vermeldingen bij andere auteurs uit die tijd bekend. De twee andere belangrijke fabeldichters van de oudheid zijn Phaedrus en Babrius (eerste eeuw na Christus). Het leven van Phaedrus is in sommige opzichten vergelijkbaar met dat van Aesopus. Hij was een Thracische bevrijde slaaf, woonde in Rome en schreef in het Latijn vijf boeken fabels, waarvan nog maar een honderdtal bestaat. Babrius was een Romeinse auteur die in het Grieks schreef en van wie we ongeveer honderdvijftig fabels kennen. Daarnaast bestond er ook een anonieme collectie, de *Augustana*, geschreven in het Latijn tussen de eerste en de vierde eeuw na Christus. (Deskundigen zijn het niet eens over een precieze datum vanwege het gebrek aan duidelijke elementen over de periode waarin deze bundel opgeschreven werd.)

In de middeleeuwen kende men deze twee auteurs en hun werk echter niet direct. Phaedrus is tot de renaissance vergeten, totdat een humanist een handschrift met zijn fabels ontdekte en publiceerde. Zijn werk was daarvoor, net als de gedichten van Babrius, alleen bekend dankzij herschreven fabels van imitatoren. Deze imitatoren gaven hun naam aan collecties fabels, geschreven omstreeks 400, die de grootste bron voor fabeldichters in de middeleeuwen werden: de *Avianus* (met Babrius als voorbeeld) en vooral de *Romulus* (een parafraze van de fabels van Phaedrus).

Om het overzicht van de fabels van de oudheid compleet te maken, is het belangrijk te benadrukken dat sommige bekende auteurs uit die tijd ook fabels in

andere teksten dan bundels gebruikten. In dit geval werd de fabel als een illustratief voorbeeld gehanteerd, naast andere stilistische middelen. Dit is het geval bij Aristophanes en Herodotus, en vóór hen ook bij Hesiodus (in *De werken en dagen*, achtste eeuw vóór Christus), maar ook bij Horatius (eerste eeuw na Christus), die in zijn *Satiren* (*Sermones* in het Latijn) en in zijn *Epistelen* (*Epistulae*) apologen gebruikt om zijn morele uitspraken te ondersteunen. Zowel in bundels als in andere teksten was het genre van de fabel gedurende de hele oudheid dus erg populair. Het is duidelijk dat naast Aesopus, die als vader en beste vertegenwoordiger van het genre wordt beschouwd, veel andere auteurs dit middel hebben beproefd. Zo kunnen wij een onafgebroken lijn tot aan de middeleeuwen trekken, waarin het genre bleef bloeien.

Marie de France en de Isopet

Hoewel wij weinig weten over het leven van Marie de France, is zij een van de bekendste auteurs van de Franse middeleeuwse literatuur, en niet alleen vanwege haar fabels. Zij leefde in de twaalfde eeuw, waarschijnlijk aan het hof van de koning van Engeland, en is bekend om haar *lais* (narratieve gedichten) over de Keltische legenden rondom koning Arthur en Tristan en Isolde (bekend als de *matière de Bretagne*). Haar fabels komen deels uit een versie van de *Romulus*-bundel, deels uit een onbekende bron (de bron waarnaar ze verwijst, is niet teruggevonden). Haar gedichten vormen de oudste collectie fabels die in het oude Frans is opgeschreven. In deze verhalen vinden wij de traditionele moraal die wij reeds in de fabels van de oudheid kunnen lezen, maar Marie de France geeft ook een blik op de maatschappij van haar tijd. Aan de ene kant is het belangrijk dat iedereen op zijn plaats blijft, en dat niemand een hogere positie probeert in te nemen dan waarvoor hij geboren is. Zo wordt bijvoorbeeld de bosmuis belachelijk gemaakt omdat hij erg trots is en een vrouw probeert te vinden die hem een betere sociale status zal bezorgen (zoals de dochter van de zon of van de wind!), maar uiteindelijk tot de conclusie komt dat de geschiktste vrouw toch wel de muis zal zijn. Aan de andere kant benadrukt Marie dat het voor iedereen gunstig is als de balans wordt behouden. Iedereen moet zijn rol vervullen, van de boer tot de koning. Zo worden heersers gekritiseerd als zij hun verantwoordelijkheden niet op zich nemen en hun macht uit hebzucht misbruiken in plaats van de onderdanen te beschermen. Er zijn veel meer collecties fabels geschreven vanaf

den één of meer van deze eigenschappen. Een overzicht helpt ons te begrijpen wat de plaats van de fabel in de middeleeuwse Franstalige literatuur is. Verschillende korte teksten benadrukken morele lessen. Het *exemplum*, bijvoorbeeld, een nog simpele vorm dan de fabel, werd vaak in preken gebruikt als illustratie om de morele toespraak te ondersteunen. Zo ook het morele sprookje (*conte moral*), dat aan de hand van een zogenaamd waar gebeurd verhaal de aandacht van de lezer op morele problemen wil vestigen.

Zonder morele les, maar wel in dezelfde vorm als de fabels, zijn de *fabliaux*, die vaak lachwekkende verhalen over mensen zijn. Meestal vormt de bekende liefdesdriehoek tussen een man, zijn vrouw en haar minnaar de basis voor het verhaal. In dit opzicht is het moeilijk echte verschillen te zien tussen zulke *fabliaux* en sommige fabels van Marie de France. Twee De fabels zijn niet de enige korte verhalen over dieren en/of mensen die op een bondige en lichte manier een morele les lezen. Ook andere teksten bieden verhalen over drie eeuwen worden herschreven. interessant te vergelijken hoe sommige thema's en ce. De moraal is echter meer tijdloos. Het is dan wel gelijk met die van de collectie van Marie de Fontaine. De bronnen van de verhalen zijn te verdelen lezen. De bronnen van de verhalen zijn te verdelen lezen. Zij werden vanuit het Latijn in het Frans naar de wijze van Aesopus en de bundels van de oudheid. Dit wordt synoniem voor een verzameling fabels van Aesopus. Deze naam wordt ook gebruikt om de collectie van Marie de France aan te duiden. De isopet wordt synoniem voor een verzameling fabels van Aesopus. Deze naam wordt ook gebruikt om de de dertiende tot de vijftiende eeuw. Ze werden vaak

Fabliaux, exempla en de Roman de Renart

van haar fabels laten bijvoorbeeld zien hoe een vrouw haar man ervan overtuigt dat hij niet goed ziet en dat hij in de war is wanneer hij haar met haar minnaar heeft betrappt. Moeten we dan de morele les van deze fabels aannemen, die zegt dat men nooit de sluwe vrouw moet geloven? Of is het alleen een lachwekkende en parodistische moraal uit de pen van een vrouw? Er is nog een bekende reeks verhalen waarin de dieren de belangrijkste personages zijn: de *Roman de Renart*, ook in de Middelnederlandse literatuur vertegenwoordigd door het dieren-epos *Van den Vos Reynaerde*. De overeenkomsten met de fabels zijn echter oppervlakkig. In de *Roman de Renart* zijn de dieren niet alleen maar illustraties van menselijke gebreken of zwakten, maar worden zij echte personages met een eigen karakter. Bovendien is in de *Roman de Renart* de parodie soms zo fel dat het een satire wordt, onder andere van de feodale wereld en van de geestelijkheid. In die zin gaat de *Roman de Renart* zeker een stapje verder dan de fabels, die vaak dicht bij het model van de oudheid en de traditionele moraal blijven.

La Fontaine: de fabel als maatschappelijk en politiek(?) commentaar

De verandering (en de wederopleving) van de fabel komt met Jean de La Fontaine (1621-1695). Hij stamt uit een bourgeois familie en verlaat de provincie om naar Parijs te gaan. Daar kan hij een carrière als schrijver beginnen onder bescherming van Nicolas Fouquet, minister onder Lodewijk XIV. La Fontaine wordt al snel bekend door zijn *Fables* en zijn *Contes* en kent de andere grote auteurs van zijn tijd: Racine (bekend door zijn tragedies), Molière (net zo bekend door zijn komedies), Boileau (die onder meer over dichtkunst schrijft). Hij wordt zelfs lid van de Academie Française: zijn literaire autoriteit is duidelijk. Nu nog is hij vooral bekend vanwege zijn fabels. Deze teksten leveren nog altijd debatten op, omdat zij zo veelzijdig zijn. Een aantal paradoxen tonen dit aan. Wanneer hij zijn fabels beschrijft, legt La Fontaine de nadruk op de oudheid als onovertroffen bron van inspiratie. Toch adapteert hij de fabels aan zijn tijd door de thema's anders te behandelen en zijn eigen stijl te scheppen. De fabel is niet meer alleen een didactisch verhaal, maar ook een verhaal dat formeel en stilistisch aantrekkelijk wordt, volgens het principe van *instruire et plaire* (instrueren en behagen). Om dit te bereiken speelt de auteur met verschillende verzen. Hij kleurt het verhaal met grappige of ironische details en knipogen naar de lezer. Hij creëert ook contrasten tussen fabels die erg

Jean de La Fontaine

De dieren door de pest bezocht

vertaling J. Prins

Een kwaal die angst en schrik verspreidt,
voor de aarde om haar verdorvenheid
in Zijn vertoornung door de Hemel uitgevonden,
de pest, om haar nu maar te noemen bij haar naam,
in één dag tot verrijking van de hel bekwaam,
was op de dieren afgezonden.
Niet allen gingen dood, maar ziek was iedereen.
Van groot tot klein waren er geen
die hun verleppend leven nog te redden zochten.
Geen vos gevat, geen wolf geducht,
wien de argeloze prooi nog heugde.
De tortel zelf sloeg op de vlucht:
geen liefde meer, dus ook geen vreugde.
De leeuw hield dierenraad en zeide: 'Vrienden mijn,
de Hemel laat, naar alle schijn,
die ramp toe om wat wij misdreven.
Dus moet, wie onzer schuldigst is,
ten offer vallen aan de hemelse ergernis.
Wellicht wordt allen de gezondheid dan hergeven.
In zo'n geval, naar de geschiedenis ons toont,
mag zelfs het leven niet verschoond.
Bedenkt u dus, zonder een misstap te vergeten,
hoe 't is gesteld met uw geweten.
Wat mij betreft, uit gulzigheid, mijn grote zonde,
heb ik al menig schaap verslonden
dat mij geen kwaad berokkend had.
En in mijn vraatzucht ging ik soms een stapje verder:
'k at ook den herder ...
Zo nodig offer ik mij dus, maar 't lijkt mij dat
het goed zou zijn als elk, zo ik deed, zich beschuldigt,
omdat men wensen moet, zal het recht zijn gehuldigd,
dat sterft wie zwaarst misdrijven dorst.'
'Sire,' sprak toen de vos, 'ge zijt een te edel vorst.
Geloof me: laat die overdreven zorgen varen!
Hoe nu, schapen verscheuren, stom vee als zij waren,
zou zonde zijn? Wel neen! Deedt gij hun niet veeleer
door ze op te schransen zeer veel eer?

scherp en bondig zijn om een frappante moraal op te leveren, en fabels die juist de tijd nemen om een decor op te bouwen en de spanning langzaam op te voeren. Dit is ook de les van de fabel *Le pouvoir des fables*: de retorische kunst van de orator alleen is niet genoeg om de aandacht van het volk te wekken; hij moet ook verleiden met een leuk verhaal. De dichtkunst van La Fontaine is dus opvallend, maar wat voor moralist is hij? Hij schrijft in zijn proloog dat hij zijn fabels voor kinderen heeft bedacht,

En van den herder, mag men zeggen, was 'onheil aan de schuld gelijk, daar hij behoort tot hen die aan het dierenrijk hun ingebeld gezag opleggen.'

Zo sprak de vos, en had de vteers op zijn hand. Men bleek er heel niet op gebrand,

zich met de zonden in te laten

van tiffers, beren of andere potentaten.

Van geen dier, vechtersbazen, bulhonden inclus,

was in 't verheden, scheen het, ook maar iets niet plus.

De ezel op zijn beurt zei: 'Het is mij bijgebleven,

dat ik eens in een kloosterwei,

door honger, schone kans en 't malse gras gedreven,

en door den duivel zelf daarbij,

een stuk heb afgegrasd gelijk mijn tong zo breed.

Eerlijk gezegd, ik had geen recht tot wat ik deed,'

Bij dat woord riep ieder over grauwte schande.

Een wolf, ietwat belezen, maakte 't klaar als glas

dat dit vervloekte beest de schuld van alles was,

zo'n kale schurftkop, en bestemd tot offerande.

'Vteen van anders gras! Wie had dat ooit bedreven?

Alleen de dood kon doen vergeven

wat hij misdeed! Helder betoogde men hem dit.

Al naar ge weerloos zijt of anderen doet beven,

maakt de uitspraak van het Hof uw daden zwart of wit.

sluwste of machtigste dier wint, tegen alle rechtvaardigheid in. Dit is de moraal van onder meer *De dieren door de pest bezocht* (zie kader). Aan het hof van de koning van de dieren, de leeuw, wordt ge-debateerd om een zondebok te vinden, in de hoop dat zijn dood de woede van God zal dimmen en een einde aan de pest zal brengen. De vleeseters weten zich van alle blaam te zuiveren of worden door kleine dieren niet te lang ondervraagd. Alleen de ezel is stom genoeg om zichzelf van een klein foutje te be-schuldigen en wordt dus meteen ter dood veroor-deeld. Hier is de moraal eigenlijk dubbel. Men moet sluw genoeg zijn om zichzelf te kunnen redden: on-wetendheid en domheid worden zonder vergoeding gestraft. Maar de moralist heeft ook een scherpe blik op de wereld van het hof in Versailles, op de hypo-crite hovelingen, zoals de vos, en misschien ook op de koning zelf, die zich laat vleien en zich niet te lang in zijn zonden verdiept. Hoe politiek, hoe polemisch is La Fontaine eigenlijk? Het is moeilijk te beantwoor-den, want La Fontaine bleef voorzichtig in zijn op-merkingen. Vaak zijn de fabels dubbelzinnig genoeg om ze zowel conservatief als kritisch te kunnen lezen. Meestal werpen de gedichten vooral een pessimisti-sche blik op de menselijke aard, die niet verder gaat dan missstanden met lichte afkeur te constateren. Ook deze dubbelzinnigheid hoort bij zijn dichtkunst.

Tot besluit: nazaten van La Fontaine

In de geschiedenis van de fabel vanaf de oudheid tot de zeventiende eeuw, en zelfs tot nu toe, zien wij verhalen en morele lessen terugkeren. Ook de figuur van de fabeldichter is nooit afwezig, in de schaduw van Aesopus die op het hele genre uitziet. Toch worden inhoud en toon van de fabel ook door de auteur betrouwd, die iets over zijn/haar tijd kan zeggen. Vandaag leren Franse kinderen nog steeds de fabels van La Fontaine op school om ze uit het hoofd te kunnen declameren. Vaak wordt er juist voor de fabels met de meest opvallende morele lessen gekozen, zoals *De krekel en de mier* of *De raaf en de vos*. Het valt op dat het genre voortleeft en nog steeds populair is. Vooral de gedichten van La Fontaine blijven ledereen, kinderen en volwassenen, aanspreken. Strips, audioboeken en toneelstukken men hiervan het bewijs.

Literatuur

— J.-M. Boivin en L. Harf-Lancner, *Fables françaises du Moyen Âge. Les isopets*, Paris 1996.
— J. Prins, *Fabls van La Fontaine*, Utrecht 1946 (nieuwe uitgave 2006).